

MODERN TENDENCIES IN MIGRATION PROCESSES WITHIN CHERNIHIV REGION AND THEIR IMPACT ON THE STRUCTURE OF THE REGIONAL SETTLEMENT SYSTEM

Olena AFONINA

*Mykola Gogol State University of Nizhyn, Ukraine
afon_elena@mail.ru*

Abstract: Migration directly influences demographic processes defining therefore the settlement pattern. The areas with migration decrease accompanied by natural population decrease are characterized by depopulation leading to growing of the non-working population. This results in the demographic decline of settlements. Studying this process on the level of administrative-territorial units such as Chernihiv region has certain peculiarities. The goal of the investigation is to disclose modern tendencies in migration and their impact on the structure of the settlement system in Chernihiv region. The tasks of the investigation are to analyze the mechanic movement of the population and to define its territorial peculiarities as for the types of settlements variety in Chernihiv region; to study the impact of the mechanic and natural population movement on the territorial structure of the region population. Analysis, synthesis, generalization, and comparative-geographic method were applied to fulfill the tasks and achieve the goal. This allowed disclosing spatial peculiarities in the migration activity in Chernihiv region. The article investigates time changes in migration priorities connected with the decrease of the inner-regional migration in the migration movement structure. Types of migration structure, related to the settlement types, were another subject of analysis. The study allowed splitting the total population into gender and age migration groups and made possible to describe the influence of the dynamic components of the population movement on the regional settlement potential.

Key words: migration, migration process, mechanic movement, urban settlements, countryside.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2016.76.32-37>

UDC: 314.7(477.51)

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТРУКТУРУ ПОСЕЛЕНСЬКОЇ МЕРЕЖІ РЕГІОНУ

Олена АФОНІНА

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Україна
afon_elena@mail.ru*

Резюме: Міграція має безпосередній вплив на демографічні процеси, які визначають малюнок розселення. Території, де міграційний відтік супроводжується природним скороченням населення, характеризуються процесами депопуляції, що обумовлює збільшення частки населення старше працездатного віку; як наслідок – зменшується людність поселень. Специфічні особливості має вивчення цього процесу на рівні адміністративно-територіальних утворень, одним з яких є Чернігівська область. Метою дослідження є аналіз сучасних тенденцій міграційного руху населення та його вплив на структуру поселенської мережі Чернігівської області. Задачі дослідження: проаналізувати механічний рух населення та виявити його територіальні відмінності у розрізі різних типів поселень Чернігівської області; розглянути вплив механічного та природного руху населення на територіальну структуру розселення регіону. Для вирішення поставлених завдань застосовувалися такі методи: порівняльно-географічний, аналізу та синтезу, узагальнення. Виявлено територіальні відмінності міграційної активності населення Чернігівської області. Досліджено зміни міграційних пріоритетів у часі, які супроводжуються зменшенням внутрішньорегіональних міграцій у структурі міграційних переміщень. Проаналізовано видову структуру міграцій за типами поселень. Визначено міграційно-мобільні категорії населення за статтю та віком. Розглянуто вплив компонентів динаміки чисельності населення на поселенській потенціал регіону.

Ключові слова: міграція, міграційний процес, механічний рух, міські поселення, сільська місцевість.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2016.76.32-37>

УДК: 314.7(477.51)

Вступ. Міграція населення відіграла визначну роль у розвитку людства, являючи собою форму його адаптації до умов існування, які постійно змінюються. Найважливіша соціально-економічна функція міграції населення - забезпечення певного рівня рухливості населення і його територіального перерозподілу. Крім того, міграція має безпосередній вплив на демографічні процеси,

які визначають малюнок розселення. В результаті міграційних переміщень відбуваються зміни у статеві-віковій структурі населення. Території, де міграційний відтік супроводжується природним скороченням населення, характеризуються процесами депопуляції або скороченням загальної чисельності постійного населення, що, в свою чергу, обумовлює зниження рівня народжуваності, збільшення частки населення старше працездатного віку і як наслідок - відбувається зменшення людності поселень.

Дослідження міграційних процесів традиційно є непростим завданням. Специфічні особливості має вивчення цього процесу на рівні адміністративно-територіальних утворень, одним з яких є Чернігівська область.

Теоретико-методологічні основи дослідження.

Дослідженню міграційних процесів присвячені наукові роботи вчених: О. Хомри, Ж. Зайончковської, Т. Заславської, Ю. Пітюренка, Л. Руденка, А. Доценка, О. Шабля, В. Джамана, В. Загороднього, М. Романюка, Е. Лібанової, Т. Богдан, О. Малиновської, І. Прибиткової, О. Позняка. У зв'язку із трансформацією суспільних відносин виникли нові проблеми пов'язані з міграціями. Останнім часом питаннями вивчення міграційних процесів займалися М. Височин, С. Западнюк, С. Пугач. Їх наукові надбання є цінними для дослідження цієї проблеми в сучасних умовах. Проте актуальними залишаються питання дослідження впливу міграційних процесів на структуру поселенської мережі регіонів України.

Мета і завдання дослідження. Метою даного дослідження є аналіз сучасних тенденцій міграційного руху населення та його вплив на структуру поселенської мережі Чернігівської області. Основні завдання дослідження:

- проаналізувати механічний рух населення Чернігівської області;
- виявити територіальні відмінності міграційної активності населення у розрізі різних типів поселень Чернігівської області;
- розглянути вплив механічного та природного руху населення на територіальну структуру розселення регіону.

Опис методики дослідження та здобутих емпіричних даних. Дослідження сучасних міграційних процесів на території Чернігівської області включало кілька етапів: збір статистичної інформації, аналіз кількісних показників міграційної

активності населення міських та сільських поселень, визначення впливу компонентів динаміки чисельності населення на поселенську мережу Чернігівської області.

Оцінка та обговорення результатів. Важливим джерелом руху населення є міграція. Міграція населення – це територіальні переміщення населення, пов'язані зі зміною місця проживання [4, с. 7]. У 2015 р. міграційними процесами у Чернігівській області було охоплено 32,9 тис осіб, з них 16538 осіб – прибулі, 16383 особи – вибулі [1]. Міграційна рухливість мешканців міських поселень області була більшою (20,5 тис осіб або 62,4% загальної кількості мігрантів) за міграційну активність сільських жителів. Однак кількість вибулих переважала над прибулими, у результаті чого кількість міських жителів зменшилася на 24 особи. У сільській місцевості кількість прибулих більша за кількість вибулих, що проявилось у міграційному прирості (179 осіб). Загальний міграційний приріст населення Чернігівської області (155 осіб) сформувався за рахунок перевищення кількості прибулих з інших держав над кількістю вибулих за межі України. Протягом 2015 року міграційне скорочення населення зафіксовано у містах Ніжин та Прилуки та у 15 районах області. Найвищий рівень міграційного скорочення у Ріпкинському районі (6,2 особи у розрахунку на 1000 жителів). У 8 містах, 17 селищах міського типу та 7 адміністративних районах спостерігався міграційний приріст населення.

Характерною особливістю міграційних процесів в Чернігівській області є зменшення інтенсивності міграційної рухливості населення (рис. 1). Так, за період з 2002 по 2015 рр. показник міграційного обороту зменшився на 11,7 тис осіб або 26,2%. Причому, зменшилася як кількість прибулих (на 22,3%), так і кількість вибулих (на 29,8%). Темпи скорочення міграційного обороту у

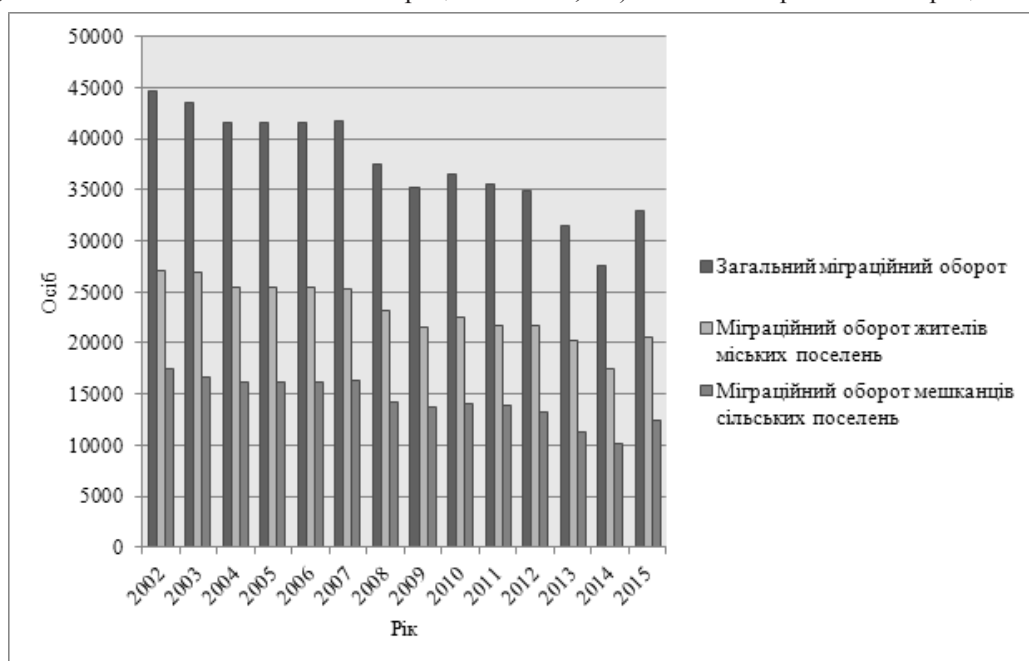

Рис. 1. Динаміка міграційного обороту населення Чернігівської області, осіб (складено за матеріалами [1;2])

сільських поселеннях були вищими, ніж у міських. За досліджуваний період показник міграційного обороту у сільській місцевості зменшився на 29,4%, у міських поселеннях на 24,1%. Однією з головних причин уповільнення міграційної активності населення є скорочення демографічного потенціалу міських і сільських поселень, зменшення кількості жителів міграційно-активних вікових груп.

Існують значні територіальні відмінності міграційної активності населення Чернігівської області. Найактивніше мігрували мешканці Бахмацького, Городнянського, Козелецького, Менського, Прилуцького та Чернігівського районів. Загальна кількість мігрантів у цих районах у 2015 році змінювалась від 1003 осіб у Городнянському районі до 2590 осіб у Чернігівському районі. Відносно висока міграційна активність мешканців цих районів пояснюється зручним транспортно-географічним положенням, а також ключовим значенням поселень, які є центрами систем розселення, у формуванні різних видів зв'язків, у тому числі міграційних.

Найнижча міграційна активність жителів спостерігалася у Куликівському, Новгород-Сіверському, Семенівському, Срібнянському та Талалаївському районах. Загальна кількість мігрантів у цих районах у 2015 році змінювалась від 462 осіб у Срібнянському районі до 570 осіб у Семенівському районі. Незначні обсяги міграційних переміщень у вище зазначених районах пояснюються їх периферійним положенням в межах області та слабким рівнем розвитку транспортної інфраструктури.

Детальний аналіз структури та географії міграцій показує, що для Чернігівської області основною формою міграційних переміщень є внутрішньорегіональна міграція. На це вказують показники прибулого і вибулого населення. Так, у структурі міграцій населення внутрішньорегіональна міграція складає 53,8% валової кількості мігрантів за прибуттям та 50,7% - за вибуттям. У 2013 році міграційний обіг в межах внутрішньо обласної міграції склав 16,5 тис осіб і перевищив аналогічний

показник в межах міждержавної міграції у 17 разів. Більшість внутрішньообласних міграцій мають напрям «сільська місцевість - міські поселення», що пов'язано з можливостями працевлаштування, отримання освітніх послуг та соціально-економічними перевагами, які людина може мати у місті порівняно із сільською місцевістю.

Питома вага міжрегіональних міграційних переміщень складає 41,5% і характеризується від'ємним міграційним сальдо (-1432 особи). Найбільш активний міграційний обмін Чернігівська область мала з м. Київ, Київською та Сумською областями (64,5% мігрантів у міжрегіональному потоці).

Не чисельною (4,8% валової кількості мігрантів за прибуттям) є міждержавна міграція, яка протягом останнього періоду має позитивне сальдо (513 осіб). Найбільше мігрантів, які зареєстрували своє місце проживання на території Чернігівської області, було з Російської Федерації, Грузії, Білорусі, Азербайджану. Протягом останніх років мігранти з країн СНД є єдиним джерелом поповнення демографічного потенціалу поселень, особливо сільських. Переважна більшість вибулих, ті що виїхали до Російської Федерації, Ізраїлю, Білорусі, Німеччини, США. Однак, міграційний обмін з деякими з них мав від'ємне сальдо (Німеччина (-23 особи), Ізраїль (-9 осіб), Чехія (-6 осіб)). Серед вибулих значну частку складають особи, які виїжджають на постійне місце проживання.

Особливістю міграційних процесів на території Чернігівської області та інших регіонів України є вимушена міграція, яка стала одним з найбільших викликів для України в контексті анексії Криму та конфлікту на Донбасі. За даними державної міграційної служби України, на початок 2016 року кількість вимушено переміщених осіб з Донецької та Луганської областей на території Чернігівської області становила 12 тис осіб і сформувалась унаслідок кількох міграційних хвиль, безпосередньо пов'язаних з періодичністю та інтенсивністю бойових дій. Кількість внутрішньо переміщених

Таблиця 1.

Розподіл мігрантів Чернігівської області за потоками та типом поселень у 2014 році, осіб

Міграційні потоки	Міські поселення			Сільська місцевість		
	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст (скорочення)	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст (скорочення)
Усі потоки міграції	536	530	6	360	361	-1
Внутрішньорегіональна міграція	303	302	1	220	221	-1
Міжрегіональна міграція	218	217	1	137	140	-3
Міждержавна міграція	15	11	4	3	-	3

Складено за матеріалами [1].

осіб з АР Крим становила 790 осіб [3]. Проблеми, пов'язані з вимушеним переміщенням громадян, виявляються у зростанні навантаження на локальних ринках праці, рівня безробіття, необхідності медичного та культурно-побутового обслуговування, доступу до освіти тощо. З іншого боку, масштабна вимушена внутрішня міграція населення має позитивний вплив пов'язаний із структурними змінами в економіці, поселенській мережі, формуванням нового людського потенціалу.

Проведене дослідження яскраво демонструє зміни міграційних пріоритетів у часі. На відміну від внутрішньорегіональних міграцій, частка міжрегіональних та міждержавних міграційних переміщень у структурі міграційних прибуттів зросла. Так, за період з 2002 по 2013 рр. питома вага внутрішньорегіональних міграцій у загальному обсязі міграційних прибуттів зменшилась з 63,8 % до 53,8%. Натомість частка міжрегіональних та міждержавних міграцій у структурі міграційних прибуттів зросла (з 33,4% до 41,5% та з 2,7% до 4,8% відповідно).

У структурі міграційних вибуттів питома вага внутрішньорегіональних міграцій скорочується більш повільними темпами (з 58,2% до 50,7%), ніж міждержавних (з 6,7% до 1,3%). Частка міжрегіональних міграційних вибуттів у загальному обсязі міграційних вибуттів зросла з 35,1% до 47,9%.

Аналіз видової структури міграцій за типами поселень показує, що провідну роль в ній займають переміщення населення всередині

Чернігівської області (табл. 1). Так, питома вага внутрішньорегіональної міграції мешканців міських поселень у загальному обсязі міграційних потоків складає 56,8% (у т. ч. за кількістю прибулого населення 56,5%, за кількістю вибулих 57,0%). Частка міжрегіональних міграційних переміщень міських жителів становила 40,8% валової кількості мігрантів за потоками. Досить пасивними є міграції міського населення за межі держави (2,4% загальної кількості мігрантів міських поселень за потоками).

Розподіл мігрантів сільських територій за міграційними потоками подібний до розподілу мігруючих мешканців міських поселень. Переважна більшість сільських жителів мігрує до міських поселень або до сільських поселень більшої людності в межах області, що складає 61,2% валової кількості мігрантів сільської місцевості за потоками. Питома вага внутрішньообласної міграції сільського населення за кількістю прибулих становить 61,1%, а за кількістю вибулих – 61,2%. Частка міжрегіональних міграційних переміщень сільських жителів становила 38,4% валової кількості мігрантів за потоками. На протиположність цьому, кількість міждержавних міграційних переміщень була найменшою (3 особи або 0,4% загальної кількості мігрантів сільських поселень за потоками). Як свідчать дані таблиці 1, міграційне сальдо міських жителів за усіма видами міграцій було додатнім. Для сільських жителів міграційне сальдо було додатнім у межах міждержавної міграції та від'ємним за іншими видами міграцій.

Таблиця 2.

Розподіл міських поселень Чернігівської області за співвідношенням компонентів динаміки чисельності населення у 2015 році

Типи динаміки чисельності населення			
Природний приріст (+) – Міграційний приріст (+)	Природний приріст (+) – Міграційний приріст (-)	Природний приріст (-) – Міграційний приріст (+)	Природний приріст (-) – Міграційний приріст (-)
Десна	Гончарівське	Дмитрівка, Бобровиця, Борзна, Козелець, Короп, Холми, Макошине, Лосинівка, Новгород-Сіверський, Носівка, Линовиця, Мала Дівиця, Замглай, Любеч, Радуль, Семенівка, Сосниця, Срібне, Талалаївка, Михайло-Коцюбинське, Олишівка, Седнів, Чернігів, Щорс	Бахмач, Батурин, Варва, Городня, Ічня, Дружба, Парафіївка, Остер, Понорниця, Корюківка, Куликівка, Мена, Березна, Ніжин, Прилуки, Ладан, Ріпки, Добрянка, Дігтярі

Складено за матеріалами [1].

Таблиця 3.

Компоненти динаміки загального скорочення чисельності населення Чернігівської області за типом поселень протягом 2008 – 2015 рр., осіб

	Природне скорочення	Міграційне скорочення	Загальне скорочення
Усе населення, у т.ч.	70871	1628	72499
у міських поселеннях	20488	24	20512
у сільській місцевості	50383	1604	51987

Складено за матеріалами [1].

Міграційні процеси охоплюють різні категорії населення як за статтю так і за віком. Аналіз вікової структури мігрантів Чернігівської області доводить той факт, що найбільш міграційно-мобільною частиною населення залишається категорія осіб працездатного віку. Їх питома вага у загальному обсязі міграцій у 2013 році становила 82,8% (у т.ч. у структурі вибулих 82,6%, серед прибулих – 83,0%). Більше половини мігрантів (56,3%) – це особи віком 15-30 років. У структурі мігрантів особи віком старші за працездатний становили 9,7% (за часткою прибулих 6,7%, вибулих – 12,6%). Очевидним є те, що особи молодого віку потенційно більш мобільні. Їх мобільність спрямована, у першу чергу, із сільської місцевості у міські поселення. Відтік молоді у міські поселення перевищує демовідтворювальний процес сільського населення. Це негативно позначається на демографічній ситуації: зменшується чисельність населення, погіршуються його якісні параметри, скорочується природна основа відтворення населення.

Серед мігруючих категорій громадян Чернігівської області переважає жіноче населення. Його частка у загальній кількості прибулих складає 54,1%, вибулих – 55,3%. Підвищена міграційна активність жінок пояснюється гендерною нерівністю у розвитку ринку праці, особливо у сільській місцевості, на користь чоловіків. Також міграційна рухливість жіночого населення може бути викликана пошуком нових кар'єрних можливостей або особистої свободи, прагненням уникнути культурних та соціальних обмежень.

Міграції впливають на демографічний потенціал як міських так і сільських поселень. Наслідки міграції можуть бути як позитивними так і негативними. З одного боку, міграція збільшує частку економічно активного населення в загальній чисельності населення, частково компенсує його природне зменшення. З іншого боку, може призвести до зростання безробіття, загострення житлової проблеми, збільшення вартості житла, значного збільшення навантаження на об'єкти соціальної інфраструктури, перш за все на державні дошкільні, загальноосвітні навчальні заклади та медичні установи, зростання цін на товари і послуги, розвитку тіньової економіки. Внаслідок чого поселення втрачають свою головну складову – населення.

Аналіз міграційних процесів у Чернігівській області показує, що протягом 2008-2015 рр. міграційне сальдо майже в усіх міських поселеннях було позитивним. За рахунок міграційного відтоку кількість мешканців сільських поселень скоротилася на 1604 особи. За досліджуваний період міграційне скорочення чисельності населення зафіксовано у 20 адміністративних районах Чернігівської області. Найбільші обсяги міграційного скорочення характерні для Борзнянського, Корюківського, Новгород-Сіверського районів, при цьому перевищення районних показників над середнім по області склало 4,8; 3,6; 3,7 рази відповідно. Натомість за рахунок міграційного приросту чисельність населення

Бобровицького та Чернігівського районів зросла на 323 та 937 осіб відповідно.

Складність демографічної ситуації у Чернігівській області пояснюється тим, що протягом досить тривалого проміжку часу в регіоні спостерігається природне скорочення чисельності населення, а міграційна складова динаміки чисельності населення не тільки не компенсує втрати від природного скорочення населення але й сприяє їх збільшенню. Подібне стійке поєднання від'ємного природного приросту населення та міграційного скорочення зумовлює втрати людського потенціалу поселеннями різних типів. У першу чергу, така ситуація характерна для поліських та периферійних районів області – Бахмацького, Варвинського, Городнянського, Козелецького, Корюківського, Куликівського, Менського, Новгород-Сіверського, Ріпкинського, Семенівського, Сосницького, Срібнянського та Талалаївського. У 7 адміністративних районах Чернігівської області міграційний приріст частково компенсує природне скорочення населення. Зокрема, у Чернігівському районі міграційний приріст на 85,0% компенсував природне скорочення населення, у Бобровицькому, Ніжинському та Прилуцькому районах компенсаційний показник змінювався у діапазоні 15-30%, у Коропському, Носівському, Щорському районах він був найменшим (менше 10,0%).

Співвідношення показників природного та механічного руху населення суттєво відрізняється у розрізі різних типів поселень. У 2015 р. незначний природний приріст населення зафіксовано у селищах міського типу Десна та Гончарівське, міграційний приріст населення мав місце у 25 міських поселеннях, з них 7 міст та 18 селищ міського типу. Переважну більшість міських поселень склали ті, у яких природне скорочення населення поєднувалося з міграційним приростом населення (табл. 2).

У більшості сільських поселень природне скорочення населення поєднувалося з його міграційним скороченням. У сільських поселеннях Бобровицького, Коропського, Ніжинського, Прилуцького та Чернігівського районів міграційний приріст населення частково компенсував його природне скорочення. Загальні втрати мешканців міських поселень склали 20,5 тис осіб, сільських -52 тис осіб (табл. 3).

Компонентний аналіз динаміки загального скорочення чисельності населення Чернігівської області показує, що питома вага мешканців міських поселень у загальному зменшенні кількості жителів є меншою (28,3%) ніж мешканців сільських поселень (71,7%). Високі показники загального скорочення жителів сільських поселень забезпечуються його більш старою віковою структурою. Міграційні процеси не здатні заповнити загальні втрати людського потенціалу як міських, так і сільських поселень.

Значний вплив двох факторів, природного та механічного руху населення, суттєво змінив структуру поселенської мережі Чернігівської

області. Протягом 2001-2014 рр. середня людність поселень скоротилась з 809 до 698 осіб (у т.ч. міських з 16,2 тис осіб до 15,0 тис осіб, сільських з 347 осіб до 257 осіб). За досліджуваний період кількість поселень зменшилася на 32 одиниці. Стійкою виявилася тенденція скорочення кількості поселень усіх груп людності, за виключенням поселень людністю до 100 осіб та понад 10 тис. осіб. Поселення людністю до 100 осіб складають 43,5% поселенської мережі Чернігівської області. Така їх висока частка обумовлена тим, що поселення більшої групи людності втрачаючи населення внаслідок природного та міграційного скорочення переходять до групи поселень меншої людності.

Висновки. Проведений аналіз міграційних процесів Чернігівської області дає підстави сформулювати такі висновки.

1. Особливістю міграційних процесів в Чернігівській області є зменшення інтенсивності міграційної рухливості населення. За 2002-2015 рр. показник міграційного обороту зменшився на 26,2%.

2. Основною формою міграційних переміщень населення Чернігівської області за типом поселень є внутрішньорегіональна міграція. Питома вага міграції мешканців міських та сільських поселень за даним напрямком у загальному обсязі міграційних потоків складає 56,8% та 61,2% відповідно.

3. Найбільш міграційно-мобільною частиною населення Чернігівської області залишається категорія осіб працездатного віку. Їх питома вага у загальному обсязі міграцій становила 82,8%. Серед мігруючих категорій громадян переважає жіноче населення.

4. Міграційне скорочення чисельності населення Чернігівської області при посиленій дії фактору природного скорочення населення змінило структуру поселенської мережі Чернігівської області. Протягом останніх 15 років загальна кількість поселень зменшилася на 32 одиниці, а їх середня людність скоротилась на 111 осіб. Стійкою виявилася тенденція скорочення кількості поселень усіх груп людності, за виключенням поселень людністю до 100 осіб.

References:

1. Department of Statistics in Chernihiv region. Access mode: <http://www.chernihivstat.gov.ua> (In Ukrainian).
2. *Naselennâ Ćernîgîvs'koï oblasti 2013: demografičnij šoričnik* [Population of Chernihiv region in 2013: Demographic Yearbook]. Ed.: T. V. Dus'. Ćernîgîv, 2014, 147 p. (In Ukrainian).
3. Operational report on migration monitoring. Access mode: http://dmsu.gov.ua/images/pro-dms/centr/zvit_vypusk_18.pdf (In Ukrainian).
4. Ĥomra A. U. *Migraciâ naseleniâ: voprosy teorii, metodiki issledovaniâ* [Migration: questions of theory, research methods]. Kyiv: Naukova dumka, 1979, 148 p. (In Russian).

